

Лекція 7

Виникнення Руської держави

Логіка викладу:

- Теорії походження Русі
- Передумови та чинники формування Руської держави
- Утворення східнослов'янської держави із центром у Києві

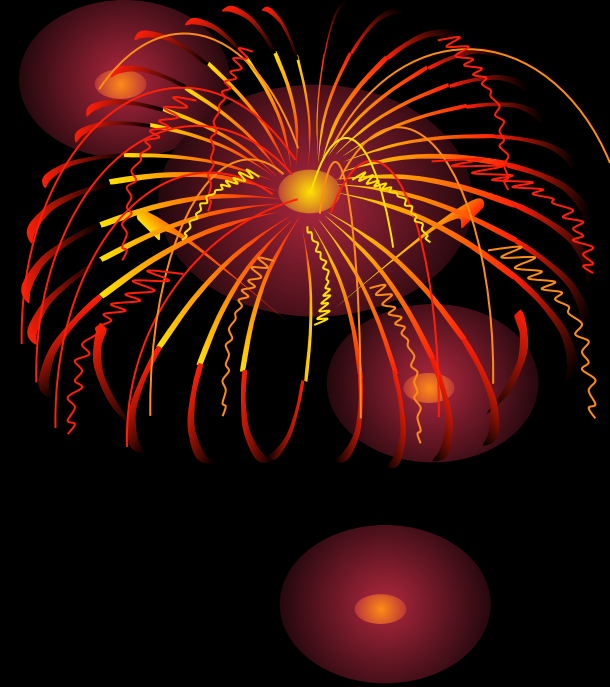
Рекомендована література:

- **Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1990. – 591 с.**

- **Літописні матеріали по історії Русі / <http://midday.narod.ru/text.html>**
- **Україна крізь віки: У 15-ти т. – Т. 4. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. – К., 1998. – 351 с.**
- **Толочко П. П. Київська Русь. – К., 1996. – 359 с.**

- **Котляр М. Ф.** Історія України в особах: Давньоруська держава. – К., 1996. – 239 с.

- **Егоров К.** Образование Киевской Руси / <http://bibliotekar.ru/rusKiev/index.htm>
- **Греков Б. Д.** Киевская Русь. – К., 1951. – 523 с. / <http://bibliotekar.ru/rusFroyanov/index.htm>
- **Котляр М. Ф.** Київські князі Кий і Аскольд // Воєнна історія. – 2002. - № 1 / http://warhistory.ukrlife.org/1_02_10.htm

1. Теорії походження Русі

- Традиція вивчення питання про походження Давньоруської держави налічує більш ніж **ДВОХСОТЛІТНЮ історію.**
- Відправним пунктом стала літописна повість про ***закликання варягів новгородцями у 862 р.***

НОРМАНСЬКА ТЕОРІЯ

- У середині XVIII ст. німецькі історики, члени Петербурзької Академії наук **Г. Байєр, Г. Міллер, А. Шльоцер** обґрунтували концепцію **норманізму**
- Посилаючись на літописну легенду про прикликання варягів на Русь, ці вчені висунули тезу щодо **скандинавського походження Давньоруської держави.**

Аргументи норманістів:

- Русь отримала назву від **«Руотси»** (так у середині XI ст. фіни називали шведів);
- **скандинавське походження** більшості імен руських послів (договори з Візантією 911, 944 рр.) – Карл, Інегельд, Фарлоф, Веремуд та ін.;
- К. Багрянородний («Про управління імперією») наводить як **слов'янські**, так і **руські** назви дніпровських порогів. Більшість руських назв мають **давньонорманське** походження;
- ісламські географи та мандрівники IX – X ст. завжди чітко **розділяли «русів» і «слов'ян».**

- У 20-ті роки ХХ ст. значна частина науковців світу почала **віддавати перевагу «варязькому чиннику»** в становленні державності русів.

- Однак це не поставило крапку в багатомісячній полеміці.

РЮРИКЪ.
Вел. Кн. Русскій.

АНТИНОРМАНІСТСЬКА ТЕЧІЯ

- На протипагу норманській історичній школі формується потужна школа *істориків-антинорманістів*.
- Витоки східнослов'янської держави вони шукали:
у балтійських слов'ян, *фінів Поволжя*, литовців, *угорців*, мадяр, *готів*, євреїв, *кельтів*, арабів, тюрків
або **вважали “русь” автохтонним слов'янським** населенням Середнього Подніпров'я.

- Проти норманізму першим, ще у **середині XVIII ст.**, виступив

М. В. Ломоносов,

а згодом

М. І. Костомаров,

О. О. Шахматов,

М. С. Грушевський та ін.

Аргументи антинорманістів:

- назва «Русь» **слов'янського походження** (назви річок Рось, Росава, Роставиця у Центральній Україні);
- жодного племені чи народу під назвою **«руси» не було відомо** у Скандинавії і *про нього не згадує жодне древньонорманське джерело*;
- ісламський письменник Ібн-Хордадберг (прибл. 840 – 880 рр.) чітко **називає «русів» слов'янським племенем**;
- археологічні матеріали свідчать про **обмежений, фрагментарний вплив «варязького чинника»**.

■ **Радянська та сучасна** історична й історико-правова наука також **виступили проти норманізму** (Б. Д. Греков, Д. С. Лихачов, В. В. Мавродін, А. М. Насонов, В. Т. Пашуто, М. Д. Приселков, Б. О. Рібаков, М. М. Тихомиров, Л. В. Черепнін, С. В. Юшков, П. П. Толочко, М. Ф. Котляр).

■ Доведено, що поява Руської держави пов'язана **не з «призовом варягів»**, а з явищами, *характерними для розвитку суспільно-економічного ладу самих східних слов'ян.*

До **розкладу** у них первіснообщинних і виникнення феодальних відносин нормани ніякого **відношення не мають.**

Вплив норманів на Русь не мав вирішального значення, і передусім тому, що вони перебували на тому самому рівні розвитку, що й Давня Русь.

- Нині норманська теорія походження Давньоруської держави **поступово втрачає своє наукове значення.**

- Показовим є вислів одного із західних дослідників **Г. Штокля:**

«Перша руська держава середньовіччя виросла з поєднання багатьох елементів. Варяги були лише елементом серед багатьох, однією історичною силою серед інших. Руська історія тільки через варягів є така сама фікція, як руська історія без варягів».

ХОЗАРСЬКА ВЕРСІЯ (О. Пріцак)

- Відкидає слов'янське походження Русі. Виводить Руську державу від **Хозарського каганату**: *поляни* були *не слов'янами*, а різновидом хозар, а їхня київська гілка – спадкоємницею роду Кия, який заснував (або «завоював») Київ у VIII ст.
- Проте археологічні дослідження стародавнього Києва свідчать про місцеву **слов'янську самобутність** його матеріальної культури.
- Пам'ятки хозарської (салтово-маяцької) культури **зустрічаються надзвичайно рідко** і не становлять навіть 1 % від загальної кількості знахідок.

РАСН. ВЛАСЬ. ИРКОША КОУА РЕПЛАТ ПИ ПЕНА ДАМЬ. ЗА
МАВШН ЖЕ ПОЛАМЕ. И КДАША И ДЫ МАМЕЧЬ!

ПО
РА
ПЛА

Поляни сплачуют данину хозарам мечами. Радзивілівський літопис (XV ст.)

ТЕОРІЯ ПРИРОДНО-ІСТОРИЧНОГО (АВТОХТОННОГО) РОЗВИТКУ

(В. Антонович, М. Грушевський, сучасні історики)

Стверджують, що у східних слов'ян **існували політичні та соціально-економічні передумови** для створення своєї держави:

- **високий рівень** розвитку виробничих відносин;
- існувала **майнова диференціація**;
- відбувалося **захоплення старійшинами общинних земель**;
- багаточисельні **військові походи**, результатом яких була велика кількість здобичі;
- наявність **слов'янської княжої династії** у Києві (Кий, Аскольд).

2. Передумови та чинники формування Руської держави

-
- **Виникнення соціально неоднорідного суспільства**, тобто суспільства з приватною власністю, майновою нерівністю, соціальним розшаруванням.
 - **Посилення руху населення** (в ході торговельних зв'язків, воєн, переміщення сільського населення у міста), **наростання соціальної напруженості**
переросли регулюючі функції роду і вимагали принципово нового регулятора – **публічної влади** з потужним апаратом примусу, підкріпленням ідеологічною системою.

-
- Східні слов'яни перебували на тому рівні соціально економічного розвитку, **який створює внутрішні передумови для виникнення держави.**
 - **Утворилися міста**, окремі з яких перетворилися на політичні центри племінних союзів.
 - Загострена **потреба в організації захисту від зовнішньої загрози** – в першу чергу з боку хозар, об'єднаних у потужний каганат, а також варягів, Візантії, Польщі.

-
- Формування державного апарату **стимулювала** також **перспектива отримання великих прибутків** від великих торговельних шляхів *у разі налагодження їх утримання і охорони*. Особливо це стосувалося шляху “Із варяг у греки”.
 - Поступове **переростання союзів племен у племінні князівства** – *додержавні об’єднання більш високого рівня*, що передували появі першої східнослов’янської держави.

Головними ознаками існування державності в ранньосередньовічному суспільстві сучасні історики вважають:

- наявність **влади, відчуженої від народу;**
- розміщення населення за **територіальним принципом;**
- **стягання данини** для утримання влади;
- **успадкування влади князем.**

В умовах Київської Русі X ст.

конкретними **формами державності**
були:

- **окняження земель** (підкорення владі державного центру територій племінних княжінь);
- поширення на ті землі **систем збирання данини, управління й судочинства.**

3. Утворення східнослов'янської держави із центром у Києві

У процесі формування давньоруської державності простежуються **чотири етапи:**

- **формування племінних князів** східних СЛОВ'ЯН;
- **утворення первісного ядра давньоруської державності** – «Руської землі»;
- формування **південного й північного** ранньодержавних утворень;
- **об'єднання цих утворень** у Давньоруську державу з центром у Києві.

Сучасні історики
вважають, що

в часи Аскольда і

**Діра (близько
40 – 50-х рр. IX ст.)**

виникла перша
слов'янська держава
яку можна називати

Київським

князівством.

Князь
Аскольд
860-874

- Вона була невеликою (**Середнє Подніпров'я**), але її *державний, економічний і воєнний потенціал був значний*!
- ✓ Аскольд започаткував **збирання земель** навколо Києва, що спричинило **згуртування цих об'єднань у Руській державі** в наступному столітті.
- ✓ За Аскольда були здійснені **походи проти Візантії**.
- ✓ Є також свідчення про прийняття Аскольдом та його оточенням **християнства**.

Напад Аскольда і Діра на Царгород. Радзивілівський літопис XV ст.

- **Вирішальний крок на шляху до східнослов'янської державності** було зроблено **наприкінці IX ст.**
- Близько **882 р.** новгородський князь Олег з дружиною спустився Дніпром, взяв Смоленськ, Любеч, потім хитрістю захопив Київ, убив київських князів Аскольда і Діра й проголосив Київ столицею своєї держави: **“Хай буде Київ матір'ю градам руським”**.

- Аскольдова могила

- Є підстави стверджувати, що Аскольд став **жертвою не стільки Олега, скільки власних бояр**, яких не влаштовувала його політика (насамперед, спроба охрестити киян).
- Тобто, відбувся **політичний переворот** і київський престол посів новий князь. **Династія Києвичів поступилася династії Рюриковичів.**

- Олег і його оточення фактично **перейшли на службу** ранньофеодальній державі, яка вже пройшла тривалий шлях розвитку.

Не випадково у Києві варяги приймають і назву цієї держави: **«И седе Олегъ княжа Кieve; и быша у него мужи Варязи, и отътоле прозъвашася Русию».**

- Вперше в історії **Південну Русь об'єднано з Північною**, що було найважливішим етапом на шляху створення Руської держави.

Осередики ранньої державності у східних слов'ян

- Руська земля (Русь)
- Словенська земля (Славія)
- Дулібсько-волинський союз
- Русь за князя Олега (на 912 р.)

Назви і місця розселення слов'янських племен

1 ЗА КНЯЗЮВАННЯ АСКОЛЬДА, ДІРА та ОЛЕГА (862–912 рр.)

Походи квітських князів проти Візантії та хозар

на східнослов'янські угруповання

Тюркські племена
Назви й місця розселення племен

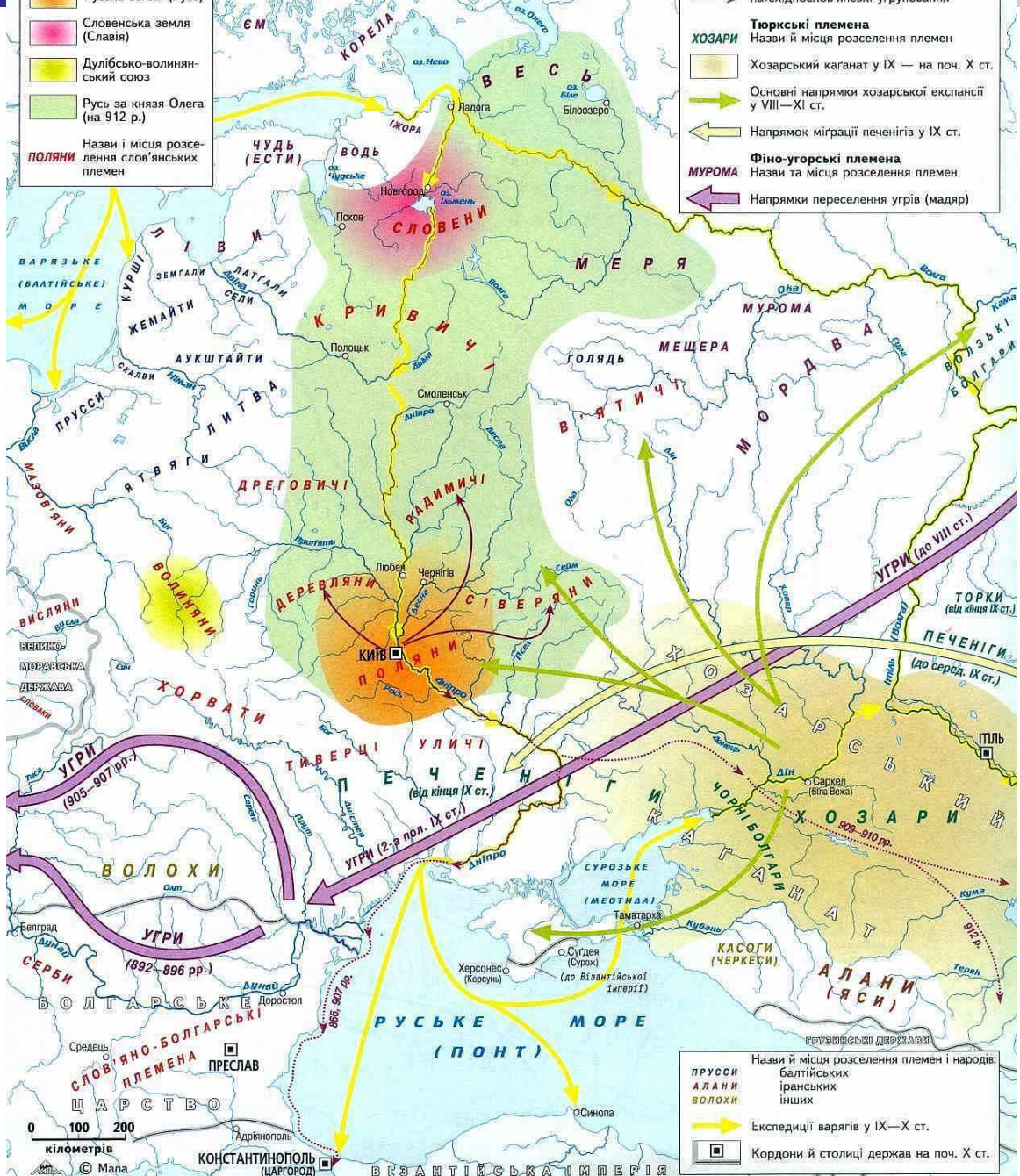
ХОЗАРИ
Хозарський каганат у IX — на поч. X ст.

Основні напрямки хозарської експансії у VIII—XI ст.

Напрямок міграції печенігів у IX ст.

Фіно-угорські племена
Назви та місця розселення племен

Напрямки переселення угрів (мадяр)

Назви і місця розселення племен і народів:
ПРУСИ
АЛАНИ
ВОЛОХИ

Експедиції варягів у IX—X ст.

Кордони й столиці держав на поч. X ст.

0 100 200
кілометрів
© Mapa

- З того часу надходять **систематичні відомості про розвиток державності** на Русі.
- Князювання Олега в Києві почалося (згідно з літописом) зі **створення опорних пунктів центральної влади** у племінних княжіннях міст, зі **встановлення** попервах приблизного **порядку стягання данини** на підвладних князеві землях.
- Відбувається поступове **поширення влади Києва на землі незалежних раніше племінних княжінь** (приєднані землі ільменських словен та псковських кривичів).
- Землі інкорпорованих до держави князівств одразу ж **обкладалися даниною, на них поширювалися системи судочинства й адміністрації**. Так утворювалася державна територія Русі.